

**Y. Hakan
Erdem**

Tarih-Lenk

**Kusursuz
Yazarlar,
Kâğıttan
Metinler**

GİRİŞ

Türkiye’de bir eleştiri kültürü eksikliğinden çok ciddi olarak söz edebiliriz. Sinemada, edebiyatta, genelde sanatta, hatta Türkolojide durum biraz daha iyi görünüyor ama söz konusu olan tarih metinleri ise bu eksiklik iyice dikkat çekiyor. O kadar ki tarih eleştirileri niteliği taşıyan metinlerin, üstelik komşu ve tarihe yardımcı disiplinlerde olanlarını sayarak geniş tutsak bile epeycesini bir çırpıda saymak işten bile değil. Merhum Orhan Şaik Gökyay’ın *Destursuz Bağa Girenler*’ini,* Talat Tekin’in *Türkoloji Eleştirileri*’ni** merhum Şinasi Tekin’in, *İştikakçının Köşesi*’ni*** hangi tarihçi zevkle ve yararlanarak okumadı ki? Başka? Edebiyat tarihçilerine hiç girmeyeyim ama özel konumundan dolayı Fuat Köprülü’yü atlayıp geçemeyiz gibime geliyor. Tarihe olan özel ilgisinden dolayı Murat Belge’yi de kesinlikle atlamamalıyız... Sonra? Hasan Bülent Kahraman’ın “tarihle kültürün kesiştiği noktaya” “çentik” atan *Kültür Tarihi Affetmez*****’ini de kaydedelim...

Tabii, tarihçilerin kendilerinin yaptıklarını da unutmamak gerek. Ali Birinci’nin yıllara yayılan mesaisinin önemli bir kısmı kaynak değerlendirilmesine ve eleştiriye hasredilmiş olmasıyla hemen

* Orhan Şaik Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.

** Talat Tekin, *Türkoloji Eleştirileri*, Simurg, Ankara, 1997.

*** Şinasi Tekin, *İştikakçının Köşesi/ Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg, İstanbul, 2001.

**** Hasan Bülent Kahraman, *Kültür Tarihi Affetmez*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007, s. xxi. (İlk baskı 2004).

ön plana çıkıyor. Onun *Tarih Uğrunda'sı** hatta kısmen de *Tarih Yolunda'sı*** bu meyanda aklıma gelen eserleri. Mertol Tulum'un *Tarihî Metin Çalışmalarında Usulü**** bu alanda gayet yararlı bir deneme. Tabii ki, Mete Tunçay'ın *Eleştirel Tarih Yazıları*'nı**** da burada zikretmeliyiz... Burada kitap haline gelmiş metinleri sıralıyorum. Yoksa tek tek tarih metinlerinin kitap eleştirileri formatında eleştirilmesi tabii ki söz konusu ve bu eleştiri makalelerini üreten ve benim burada sayamayacağım nice meslektaşımız var. Bu eleştirilerin epeycesinin çıktığı eski *Tarih ve Toplum* ile şimdiki *Toplumsal Tarih* dergilerini es geçmesek iyi olur... Bu meyanda hemen, gayet ciddi ve tematik yayın yapan ve büyük oranda genç tarihçilerin emeğine dayanan *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* aklıma geliyor... Genel bir kitap ve eleştiri dergisi olmakla beraber sayfalarında tarih metinleri eleştirilerine sık sık yer veren *Virgöl*'ü katiyen atlamayalım... Kitabiyat dergisi *Müteferrika*'da her zaman tarih metinlerine yer var... Peki, günlük gazetelerde tarih metinleri eleştirileri yapanları da eklersek, resim, tabii ki hâlâ eksik, ama oldukça berrak bir şekilde ortaya çıkıyor. Çok farklı duruşları ve çıkış noktaları olsa da bir zamanlar çeşitli gazetelerde bir "Zaptiye" köşesi olan Murat Bardakçı'yı ve bugünkü *Taraf*'ta "Okuma Notları"nı yazan Halil Berktaş'ı örnek vereyim... Ama bakın, bir nokta geliyor ve hakikaten tıkanıyoruz. Ola ki bu benim kişisel bilgi eksikliğimden veya sığılığımın kaynaklınsın, o zaman lütfen kendinize sorun; nerede o eleştirel tarih yazıları?

* Ali Birinci, *Tarih Uğrunda/ Matbuat Âleminde Birkaç Adım*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.

** Ali Birinci, *Tarih Yolunda/ Yakın Mazinin Siyasî ve Fikri Ahvâli*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.

*** Mertol Tulum, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul/Menâkıbu'l-Kudsîyye Üzerine Bir Deneme*, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000.

**** Mete Tunçay (Haz. H. Bahadır Türk ve H. Emrah Beriş), *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte, Ankara, 2005.

Veya şöyle çevirip sorayım; Türkiye’de böyle tür oluşturacak kadar bir külliyat var mı? İşte, her türlü muhtemel atlamama karşın ben bu soruya olumlu bir cevap vermekte zorlanıyorum. Ne tarafından bakılırsa bakılsın bu durumun sağlıklı olduğunu söylemek güç. Eleştirilmeyen, değerlendirilmeyen ve yanlışları irdelenmeyen, tartışılmayan, düzeltilmeyen metinler eğer bir kez daha basılacak kadar ilgi çekmiş cinsindense yine aynı yanlışlar, aynı sakatlıklarla ortaya çıkıyor, meğerki yazarının kendisi insaf sahibi biri ola. İşte o zaman yazarın, kendi gözünün gördüğü eksiklikleri gidermesi veya eş dost meclislerinde kulağına gelen ufak tefek noktaları düzeltmesi gündeme gelebiliyor. Fakat genelleme yaparak söylüyorum, kamuya açık, kamunun erişebileceği bir şekilde metinler üzerinden yazılı bir şekilde tartışma alışkanlığımız pek gelişmemiş. Tarih alanında durum o merkezdeki yazan, genelde yazdığıyla kalıyor.

Dolayısıyla bir yandan yanlışları, hataları bazen kuşaklar boyunca yeniden üretip duruyoruz, tarih yazımcılığı gelişmiyor, diğer yandan çok değerli metinler bile eleştirilmedikleri, eleştirinin şefkatli ilgisinden yoksun kaldıkları için eninde sonunda bir şekilde entelektüel açıdan kavruklaşıyorlar, etkisizleşiyorlar. Bunları bir zincirin birbirlerini “gören ve duyan”, yani tutarlı olarak izleyen fakat her biri kendi özgün karakterine sahip irili ufaklı halkaları olarak görmek imkânsızlaşıyor. Metinleri üreten yazarlar ise, tam tersine, eleştiri pireleri tarafından ısırılmamanın huzuru ve rahatı içinde irileşiyor, irileştikleri oranda hantallaşıyorlar.

Hiçbir bilimsel ölçüte dayanmadan sadece kişisel ve sübjektif bir gözlem olarak söylüyorum, bana öyle geliyor ki ülkemizdeki çoğu tarihçinin en iyi çalışması doktora tezleri! Neden mi? E, doktora tezi, tanım gereği öncülü olan yüksek lisans tezinden daha derinlikli, daha kapsamlı, daha olgun bir metin. Bu bir. İkincisi ve daha önemlisi ise şu; doktora tezi iyi kötü, bir hoca, eğer kural-lar hakkıyla çalışıyorsa bir tez izleme komitesi ve nihayet bir jüri tarafından akademik olarak denetlenen, evet, buradaki bağlamda

söyleyeyim, iyi kötü eleştirilen ve bu eleştirilerin yazarın yüzüne karşı söylendiği tek çalışma türü de ondan! Ondan sonrası, kişinin kendi çevresinin övdüğü, başka çevrelerin ya ilgisizce karşıladığı veya lisanen sövdüğü ama yazılı olarak eleştirmediği metinler üretmekle geçiyor. Dolayısıyla, başka ülkelerde pek olmayan bir şey oluyor, insanın çıraklık dönemi eseri oluyor mu en kayda değer eseri? İşte bu yüzden ortalığı istila eden “*pulp*-tarih” metinlerinden bir şekilde, hepimizin sorumlu olduğunu, işimizi tam yapmadığımızı düşünüyorum.

Bakın, eleştiri eksikliği konusundaki yakınmamı Mete Tunçay daha önce dile getirmiş, sözü uzatmadan alıntılıyayım:

Özgürlük, eşitlik, dürüstlüğe inandığım için, yapmaya çalıştığım incelemelerde hep eleştirici oldum. Genellikle kendi çevremden övgüler aldım, başkaları da bana saygı gösterdiler. Ne yazık ki, benim çalışmalarımı çok az kişi eleştirdi. Bir istisnayı burada memnuniyetle anmak istiyorum...

Evet, Tunçay böyle söylüyor ve kendisine yöneltilen eleştirinin “çoğu savlarını haklı ve düşündürücü” bulduğunu söyleyerek araştırmalarını eleştiren adaşı Mete Çetik'e teşekkür ediyor.*

Böylesi bir ortamda kim gerçek bir katkı yapmış, tarih bilgi birikimini bir adım daha ileriye götürmüş, kim özgün düşünce fukarası bir tembel, sırtüstü yatmış, gerçekten de ne belli oluyor, ne de kimsenin umurunda. Bizden önce yapılanı eleştirmek yerine, yani yukarıdaki zincir metaforuna dönersem, zincirin eski baklarını görmek ve duymak yerine sessiz sedasız kendi halkımızı üretme yolunu seçiyoruz. Belki daha kolay, daha zararsız. Kimseyi üzerinize sıçratmazsınız. Üstelik belki bu halkayı bilezik olarak kullanacak birileri, almaya hevesli bir müşteri bulunur! Veya siz

* Mete Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, s. 7.

zevkleri yerleşmiş, oturmuş bir pazara giriyorsanız, o pazar için ustanın ürettiği halkanın aynısını üretir, rahatça satarsınız.

Peki, bu neden böyle? Bugün etrafımızda gördüğümüz ve kolay kolay anlamlandıramadığımız pek çok şey gibi kökleri geçmişte bir yerlere giden kültürel bir yapı ve onun bugünkü tahakkümü mü söz konusu? Eski yazma kitapların önsözleri veya “sebeb-i telif” kısımları aklıma geliyor. “Hatamızı setr eylesinler” türünden okuyucuya yapılan ricalar belki de bir eleştiri kültürünün yerleşmemesine katkıda bulunmuştur. Öte yandan, bunun bu kadar basit olmayabileceğinin de farkındayım çünkü aynı metinlerden bir düzeltme isteği geldiği de vaki. Somut örnek vereyim, “İhvan-ı mümininden mercudur ki bu kitâbın sehvine muttali olurlarsa kalem-i nâsîh ile ıslah idüb zeyl-i merhamet ile setr ideler” yani “Kitabın yanlışını gören mümin kardeşlerimiz düzeltsin ve merhamet eteği ile bu yanlış örtünler” diyor. Belki, fazla derinlemesine okumak olacak ama sanki hem yanlış düzeltilsin hem de bu iş sessiz sedasız olsun, göze sokulmasın gibi bir tavır var.

Acaba sorun, bir ortam, bir vasat sorunu mu? Mesela, şu yukarıdaki örnekteki gibi bir ricayı bir elyazması kültüründe pekâlâ yerine getirmek mümkündür. Hem kaleminizle düzeltirsiniz hem de sadece kendi nüshanızı düzelttiğiniz için fazla bir şamata da çıkmamış olur, başka kimseler görmez. Aslında düzelmemiş olarak kalır. Tabii herkes kafasına göre yanlış bulduğunu ufak bir himmetle düzeltirse, dahası eklemeler ve çıkarmalar yaparsa sonuç birbirini tutmayan bir sürü elyazması olacaktır ki olmuş olan da budur. Oysa bir basma kültüründe herkesin elindeki özdeş metni biri çıkar ve kamunun gözleri önünde ve yerleşmiş kurallar çerçevesinde eleştirir, eleştireni de eleştirirler, sonuçta eleştiriler haklıysa ya o metin fiziki olarak değişir veya o bilgileri kullanacak olanlar eleştirileri dikkate

* Kütüphane-i acizide bulunan ve Abdurrahman Zariri'ye ait olan *Tafsili'l-Tarikü'l-Mukarrabin ve Sebilü'l-Müttebain* adlı yazma nüshanın önsözünden.

alarak kullanır, eserlerinde aynı hataları yapmazlar. İşte diyorum, acaba biz elyazması kültüründen henüz tam anlamıyla çıkamadık mı? Kamunun önünde eleştirilerde bulunursak bir ayıbı örteceğimize “yüze vurduğumuz” için ayıplanır mıyız? Bunun şartlanması mıdır bilim adamlarını bile açıktan eleştiri yapmaktan alıkoyan, gizil bir şekilde eleştiri denen nesnenin mahremane ve dar bir alanda yapılması gerektiğini kulaklara fısıldayan?

Daha yukarıdaki minvalde epeyce bir söz üretmek, hatta sözü başka vadilere çekmek, Osmanlı-İslam kültür alanında “Kitab-ı Mukaddes eleştirileri” (*biblical criticism*) muadili bir çalışma disiplininin olmadığından bahsetmek de mümkündür. Bunun da yukarıdaki eleştiri eksikliği tesbitini ne denli açıklayabileceğini takdir edecek uzmanlığa sahip değilim. Öte yandan bu tip çözümler yaparken ciddi bir tarihsicilik (*historicism*) tehlikesine düşmek ihtimali de her zaman vardır. Sanırım, günümüzün çoraklıklarını açıklamaya çalışırken eskiye yüklenmenin bir sınırı olmalıdır. Doğru, bu anlamda bir Kuran eleştirisi yoktu ama “şerh” geleneği vardı. Şârih denen adamlar başka bir metni sadece açımlayıp, açıklamıyorlar bunu yaparken edebi anlamda da ciddice eleştirmiş oluyorlardı. Şerhlerin de şerhleri yazılarak bilgi zinciri veya silsilesi korunmuş oluyordu. Bu bağlamda sadece dini kitapların değil basbayağı edebi metinlerin de şerh edildiğini hatırlayalım. Hiç olmazsa o kadarı mevcut olsaydı; bugün o bile yok! Aynı şekilde, eski eleştirmenler olarak yorumlayabileceğimiz tezkirecilerin minderleri de oldukça boş gibi...

Peki, yukarıda sorduğum soruya başka bir düzlemde ve başka bir soruyla cevap vermeye çalışayım ve yavaş yavaş elinizdeki kitabın konusuna geleyim: “Eleştirel bir şekilde okuyor muyuz ki eleştirme alışkanlığımız olsun?” Sahi, ne kadarımız bir metni notlar alarak okuyor? Profesyonel tarihçileri hedefleyerek soruyorum, ne kadarımız bir metnin referanslarını kontrol ediyor? O metnin orijinal ve bazen sadece birincil kaynaklarda bir yerlerde gömülü oldukları

için kontrol edilmeleri epeyce güç olan ve tam olarak aynı konuyu çalışmıyorsanız gidilmesine ve görülmesine çok da gerek olmayan referansları bir yana dursun, kim herkesin ulaşabileceği türden olan referanslarını kontrol ediyor? Öyle bir alışkanlığımız yoksa tarih yazarları olarak neden bir şekilde referans verip duruyoruz? Sadece kendi yazdıklarımıza bir meşruiyet kazandırma kaygısı mıdır söz konusu olan? Yoksa o kadarını yapmayanlar da var mı? Ayrıca, bir metnin, teknik anlamda referansı, kaynakları, bibliyografisi eksiksiz olabilir. O zaman iş bitiyor mu?

Herkes için söylüyorum, okuduklarımızı aklın süzgecinden geçiriyor muyuz? Yoksa meşrebimize göre en yakın kuyumcu dükkânının rafında gördüğümüz ilk bileziği kolumuza takıyor ve haylice bir zaman, belki de ömrümüz boyunca hiç çıkarmıyor muyuz? “Üstat ne söylemişse güzel söylemiş, ne eylemişse güzel eylemiş” mi diyoruz? İsterseniz biraz demode bulabilirsiniz, “Akıl dediğin de bir sosyal mamul (*social construct*)” diyebilirsiniz “Neredeymiş o mutlak akıl? Senin aklın sana, benim ki de bana” da diyebilirsiniz. Tartışmıyorum, neyin nesiyse, kimde ne kadar ve nasıl varsa o akli kullanacak kadar cesur muyuz? Yoksa bazen gereğinden fazla cesuruz da hiçbir kayıt kuyutla bağlı olmaksızın, disiplinin iç kurallarını hiç takmıyoruz ve bizden önceki bilimsel faaliyetleri hiç dikkate almayacak kadar kendi aklımıza mı güveniyoruz? Veya bu şekilde pervasızca, kaygısızca ortaya dökülenleri baş tacı ediniyor, tarihi onların rehberliğinde okumanın rahatına mi bırakıyoruz kendimizi?

İşte bu kitabın çıkış noktası eleştiri ortamından uzak bir şekilde tarih metinleri üretilirse ortaya çıkabilecek sonucu irdelemek. Kendinize böyle bir hedef koyduğunuzda Türkiye'nin ve Türkçede üretilen gerek akademik gerekse popüler tarih literatürünün maa-lesef sağından solundan siyanür sızdıran bir altın madeni olduğunu söylemek durumundayım. Tabii ki profesyonel bir tarihçi olarak bir şeylerin hep farkındaydım; aramızda yaptığımız “ayaküstü sözlü

eleştirisi seanslarında” pek çok metni, deyim yerindeyse “bozuk para edip bırakıyorduk” ama durumun bu merkezde ve bu boyutlarda olduğunu asla tahmin etmiyordum. Bunu gereği gibi anlayabilmek için bu kitabı yazmak, daha doğrusu bu kitabı yazmak için bazı- larını belki de hiç okumayacağım birtakım kaynakları sistematik bir şekilde derinlemesine ve eleştirel okumak gerekti. Eşyanın ta- biatı gereği, buzdağının görünen kısmı kabilinden olan sonuçların bir kısmını ancak paylaşabiliyorum. Yanlış anlaşılacak istemem, “Türkiye’de gecikmiş tarih metinleri eleştirisi işini bir kalemde toptan hallettim” demek haddime değil. Yaptığım işe layıkıyla bir tarih metinleri eleştirisi denebileceğinden bile emin değilim çünkü görevimi burada zanaat seviyesinde, teknik seviyede de diyebilir- siniz, metin eleştirisi yapmak olarak belirledim. Bunun, gerçek bir tarih eleştirisi yapabilmek için sadece bir önkoşul olduğunu düşünüyorum.

Ürettikleri metinler üzerindeki kaçınılmaz ve yadsınamaz et- kilerine karşın tarih yazarlarının zihniyet yapılarını, ideolojik veya fikri yönelimlerini bilerek konu edinmedim. Kendi görüşlerimi özellikle saklamak gibi bir çaba içinde olmamama rağmen metinleri bu boyut olmaksızın değerlendirmenin, işin abc’sinde durumun ne olduğunu sergilemenin daha acil bir ihtiyaç olduğunu düşündüm. Daha açık bir şekilde ifade edeyim, bu metinde kişilerin ideolojik yönelimleriyle ve angajmanlarıyla ilgilenmiyorum. “İşin mutfak kısmında düzgün davransın da yemeği nasıl pişirirse pişirsin” diyo- rum. Oysa gerçek yemek eleştirisi, şefler arasındaki ekol ve kişisel yaklaşım farklarını dile getirmeksizin yapılabilir mi? Ne yapayım ki durum cidden acıklı. Kuru fasulyenin içinden taş çıkıyor, baklava tuzlu ve acı karışımı bir şerbetle yapılmış, “dün ben yaptım” iddia- sıyla sofraya çıkarılan yemek komşu aşçı dükkânından habersizce alınmış ve üstelik geçen hafta yapıldığı için bayat!

Yanlış anlaşılacak istemem. Bir sosyal bilim olan tarihi kendi öykünmelerim ve arzularım sonucu pozitif bilimlere yaklaştırmak,

benzetmek kaygısında değilim. “Kesin ve tek bir tarih vardır” noktasında hiç değilim. Farklı tarihler olduğunun bütünüyle bilincindeyim çünkü tarihin geçmişin bizatihi kendisi değil, geçmişin, insan hafızasının dolambaçlı yollarından geçerek gelen yazılı anlatımlarının tümünün toplamı olduğunu hiç unutmuyorum. Gerçek geçmişte elbette ki bir olay on değişik şekilde değil bir şekilde olur ama bunun yeniden hatırlanışlarının, sonraki zamanlara taşınışlarının, izleyen kuşaklara aktarımlarının son derece görelî, aktarana göre öznel ve başlıca siyasi olmak üzere türlü ihtiyaçlar doğrultusunda kurgusal olabildiğinin, hatta olduğunun ayırımındayım. Bir ağaç bir şekilde devrilir fakat bu devrilmeye sonuçları itibariyle değişik anlamlar yükleyen, devrilmesinde çeşitli nedensellikler kurgulayan on tane devrilme anlatımı aynı anda mevcut olabilir. İsterseniz ağaç yerine “İkiz Kuleler” deyin... Bunun böyle oluşunun bizim doğruyu, ağacın nasıl devrildiğini aramamıza bir engel oluşturmayacağını düşünüyorum. Burası böyle.

Öte yandan teknisyenlik seviyesinde, bir zanaatkâr gibi tarihe bakmanın bana verdiği ve belki de bir yanılısama olan bir duygu var ki paylaşmama izin verin: Başından sonuna kadar bu metni yazarken bir laboratuvarında pozitif bilimlerden birini icra ediyormuşum gibi geldi bana. Dahası, tek tek tarih yazarlarının kafalarına göre ürettiklerinden daha geniş bir tarih ilminin var olduğunu ilk elden hissettim ve sevindim. Tarihçinin bilimselliğe attığı çıpa olan referans sistemi gözlerimin önünde ve ellerimin altında güçlü bir motor gibi çalıştı ve beni mutlu etti. Benim ve tabii ki kıyas kabul etmez bir ölçüde benim dışımdaki tarihçilerin araştırmalarını kullanarak, geçmiş tarih yazını birikimine başvurarak fevkalade vahim olduğunu düşündüğüm önermeleri yanıslayabildim. Dolayısıyla “İyi örnekleri es geçmişsin, hiç olumlu değerlendirmeler yapmıyorsun, nerede bir anormallik varsa oraya konmuşsun” türünden bir eleştiri alırsam karşılamaya hazırım. O kadar aksaklığı nereye bakıp da düzeltbildim sanıyorsunuz?

Üstelik bu noktada iddialıyım. Bunu yaparken matematik kesinliğe benzer bir kesinliğe ulaşamadıysam, bulgularımın doğruluğu üzerinde en ufak bir şüphe belirdiğinde onları sizinle hiç paylaşmadım bile. Kendi varsayımlarımı, kullanıp attığım çalışma hipotezlerimi bir yana bırakın, güçlü kanıtlarla desteklenmiş ve teoriye doğru evrilen tezlerimi bile gündeme getirmedim. Tahminlerimi ve yorumlarımı değil, biri bir gün çıkıp bilimin kuralları içinde beni yanlışlayınca kadar kesin kalacak sonuçları paylaştım sadece. Bunu yaparken tarihi olgulara gösterilebilecek azami saygıyı gösterdim. Bu tavrı belki yadırgayabilirsiniz, bhusus inceleme konusu yaptığım metinlerden bazıları kendileriyle böylesi “kuru ve sıkıcı” bir tarih yaklaşımı arasına büyük mesafeler koymuş, sizlere “daha eğlenceli” bir tarih anlattıkları iddiasındayken! Evet, olgular dünyasının sıkıcılığına ve kesinliğine sığındım. Bu benim için bir iman tazeleme oldu. İşimizin gereklerinden birinin bu dikkat olduğunu ve gerçek olguları dikkate almayarak yazılan bir tarihin artık tarih değil başka bir şey olduğunu düşünüyordum. Tarih de beni utandırmadı! Ödülümün kendimce büyük olduğunu düşünüyorum. Mesela, gri bölgelerde dolaşmayı ve tarih sahasının dışına çıkmayı seçen fakat bunu açıkça söylemeyerek hâlâ tarih yazdıkları, gerçeği, sadece tarihi gerçeği dile getirdikleri iddiasını sürdüren metinlerin sahte olduklarını, sahiplerinin tarihi olguları hiç ciddiye almaması sayesinde kanıtlayabildim!

Sonuçta elinizdeki metin gayet gösterimci (*demonstrative*) bir metin oldu. Kimsenin metnini yanlış, eksik ve bağlam dışı aktarmamak için gösterdiğim azami çaba bu metni biraz şişirdi, tombulca bir şey yaptı. Başka bir deyişle tarihçinin deneyleri demek olan alıntılarını gözlerinizin önünde bol bol yaptım. Bilerek ve isteyerek laboratuvarın fiziki sınırları dışına çıkmak istemedim. Veya istiyorsanız beni televizyonda herkesin gözü önünde yemek pişiren aşçılara benzetebilirsiniz. Bunun bedeli anlatımımın bütünselliğinin bozulması olmuş olsa bile bunu göze aldım. Metnin şişmanlamasını

acaba rahmetli Şinasi Tekin'den bir alıntıyla açıklayabilir miyim? Benim burada büyük oranda eleştirmekten uzak durduğum bir metin için şöyle diyor:

A. Akgündüz'ün Osmanlı Kanunnâmeleri'nde niye konular kısaca izah edilmiş? Niye meseleler özet hâlinde ele alınmış?... Efendiler, bir meseleyi kısaca izah etmek ayaküstü sohbetlerde olur. Kitaplarda, hacimli ve cüsseli kitaplarda meseleler teferruatıyla uzun uzun, enine boyuna çekip çekiştirilerek ele alınmalıdır. Ama bu iş kolay değil tabii, ipin ucu hemen çabucak kaçırır, yukarıda ak dediğimiz neüzübillah aşağıda bir başka şeye dönüşür. Ama belki ben haksızım, ulemamız 'ağırbaşlı' olma hevesindedirler belki, kim bilir?*

İşte, "Kitap yazıyorum" diye kendimce çektim çekiştirdim. Kimi metinler uzadı, kimi metinler iki parça oldu elimde kaldı. Umarım iç tutarlılığı sonuna kadar koruyabilmişimdir.

Söz uzuyor. Kısaca ifade edersem; elinizdeki metnin amacı, tarih metinlerine eleştirel bakmak ve onların ontolojik anlamda ne gibi sorunlar üretebileceğini tespit etmek. Evet, bu kadar basit ve alçakgönüllü bir amacı var. Üstelik bir kategorizasyona giderken her kategoriye içermek gibi bir amacım da olmadı. Mesela, çeviri tarih metinlerinin ürettiği sorunlardan uzak durdum. Söylemeye bile gerek yok, ama kişiler ve onların her konudaki bireysel tercihleri, varoluş biçimleri, hayat tarzları, karakter özellikleri; din, dil, etnik kimlik, biyolojik ve sosyal cinsiyetleri veya cinsel yönelimleri; özel veya profesyonel kurum, kuruluş veya cemaatlere mensubiyetleri vesaireyle değil ürettikleri metinlerle ilgilendim. Polemik arayışında değilim. Yapmam veya yapmaktan hoşlanmam demek değil bu; yollu yordamınca ve dürüstçe yapılan bir polemğin tartışma ortamı yaratması ve

* Şinasi Tekin, "Ev Bark Nedir?", *İhtikakçının Köşesi*, s. 91. Vurgu orijinalde.

dikkati bir noktaya çekmesi pekâlâ mümkün olduğu için yararı bile olabilir, ama burada başrolde olan tarih ve tarih metinleri. Önceliği bunlara verdim. Dolayısıyla kimseye “hodri meydan” filan demiyorum ama yalancı metin pehlivanlarının karşısına çıkmadan önce iki üç kere düşünmelerinde de fayda mülahaza ediyorum. Eleştiri eksikliği gibi bir noktadan girip bu kadar laf ettikten sonra söylememe gerek bile yok ama yazdıklarımı eleştirel olarak okuyan ve bir hatamı özellikle kamusal alanda düzeltten herkese sadece minnettâr olur, düzeltmek için elimden gelen her şeyi yaparım.

Evet, bu kitap bir yanlışlar, hatalar listesi veya bir “yanlışdoğru cetveli” değil, öyle bir misyonu yok. Herhangi bir metinde küçük bir yanlışlık görünce sevinçle üzerine atlayıp “bakın” diyerek şikâyetle kalkışmıyorum. Ancak ve ancak tutarlı bir şekilde aynı tip sorunları üreten metinleri konu edindim. Neden bazı metinleri konu edindim de diğerlerini edinmedim sorusuna ise şöyle bir cevap verebilirim; benim bu kitapta koyduğum kıstasları karşıladığını gördüğüm hiçbir metni özellikle dışarıda bırakmak gibi bir amacım olmadı. Tabii ki kendi sübjektif ilgilerim, yönelimlerim, birikimim bu seçim içinde bir rol oynamıştır. Yadsıyacak değilim. Mesela, belki lüzumsuz derecede Osmanlı köleliğiyle ilgili metinler üzerine eğildiğim, bu konuda pasajlar yazdığım dikkatinizi çekecektir, bu bir ölçüde kaçınılmaz ve doğal ama yine de uzmanlık alanlarımın bu metni boğmasına izin vermemeye çalıştım. İnceleme konusu yaptığım metin, dar uzmanlık alanlarımın dışına çıkılmasını gerektiriyorsa belirli bir risk alıp çıkmaktan da çekinmedim.

Peki, bir paragrafta hem sadede geleyim hem de yaptığım işi size tanıştırayım. Elinizdeki metin tematik olarak düzenlenmiş yedi bölümden oluşuyor. Birinci bölümde sadeleştirilen metinlerin, ikinci bölümde çevriyazılı metinlerin ne gibi sorunlar üretebileceğine bakacağız. Üçüncü bölüm, bilgili olduğunu beyan ettiği konuda gereğini yapmayarak cahil kalma tercihini kullanan metinleri ve onların sorunlarını konu ediniyor. Dördüncü bölümün konusu

gerekli referansların verilmediği metinler ve genelde referans verilmeksizin yazılan metinler. Beşinci bölüm, yazarının aynı kalıp metnin değiştiği hallerle, aynı metnin muhtelif edisyonlarıyla ilgileniyor. Altıncı bölüm, akademik dürüstlük çizgilerini ihlal eden ve maalesef Türkiye akademiasında oldukça yaygın olan halleri ele alıyor. Yedinci bölümde ise başka bir uç durumla, uydurma veya sahte metinlerle karşı karşıya olacağız.

Dediğim gibi bu tematik tasnifin nihai veya tüketici olduğu iddiasında değilim. Üstelik her ayırım gibi bunun da nihayetinde bir soyutlama düzeyi olduğunu ve dolayısıyla bir miktar yapay olduğunu kabullenmek durumundayım. Başka bir deyişle, buradaki bölümlerden birinde değil de diğerinde de olabilecek metinler var. Neden bir metni orada değil de burada ele aldığım sorgulanabilir. Bunun benim yazma tercihlerim sonucu ortaya çıkmış bir durum olduğuna şüphe yok; yalnız şu kadarını söyleyebilirim ki bölümler arasında izlediğim metodoloji açısından hiçbir fark yok. Başka bir düzenleme de olabilirdi ama çok farklı bir metin ortaya çıkarmış olmazdım. Bazı metinler birden fazla kategoride olabilecekleri için ve bir kategoride bulunmak diğerinde olmayı dışlamadığı için bu seçimi bir şekilde yapmak durumundaydım. Yine de muhtelif edisyonlar bölümünde ele aldığım bir metnin bir intihal olduğunu ancak yazım aşamasında fark etmeseydim ve hakkında a priori bilgi sahibi olsaydım bir kalemde altıncı bölüme koyardım diye düşünüyorum. Yazarken düşünce çizgimin nasıl geliştiğinin izlenebilmesi için bunu öylece bıraktım ve metnin son halinde değişikliğe gitmedim.

Kullandığım üsluba gelince; evet, Türkiye’de tarih metinleri olarak kitapçı raflarına ulaşan metinlerin eleştirel gözle okunmasına ve bir eleştiri kültürünün yerleşmesine katkıda bulunmak isterim. Fakat bunu naçizane yapmaya çalışırken o, bir türlü ne menem bir şey olduğunu anlamadığım “yıkıcı değil yapıcı olan eleştiri” yavanlığına davetiye çıkaran, lafını eğip büken bir üslup kullanmadım. Fahış çarpıtmaları, aşikâr uydurmaları, çılglık atarak kendini duyurmaya

çalışan cehalet örneklerini, başkasının entelektüel malını sorgusuz sualsiz gasp eden veya kibarca, usulca kendine mal eden metinlerin veya tam tersi başkasının ağzına yeni sözcükler koyan metinlerin nesini yıkmayıp, neyini tutacağız? Niye bu kalitesizliğe razı olalım? Cep telefonunun, i-podun, arabanın iyisini almayı biliyoruz da kötü ve ucuz tarihe neden fitiz? Sahi, neden bu toplum aşağıda “çekip çekiştireceğim” ucubeleri yüz binlerle alıyor? “Budur işte tarih” diye önümüze konduğu, yazılı ve görsel basının gayretleriyle “marka” kimliğine kavuşturulduğu için mi bu metinler normalde olmaları gereken marjinal noktalarda değil de “kanon” haline geldiler? Bilemiyorum, sadece durumun vahameti beni yazmaya itti diyebilirim.

“Yıkıcı” olmaya dönersem, ağır hasarlı bir yapıdaki çatlakları sıvayla kapayıp kiraya vermek mi daha dürüst bir tavır, yoksa o binayı yere indirmek mi? “Tarihimiz” deyince öyle bir esip savuruyoruz ki mangalda kül kalmıyor. “Tarih yerine bunlarla idare etsinler” diyen bir anlayışla uzlaşabilmem mümkün değil. Gönülünde bir nebze tarihe saygısı olan birinin bu “yıkıcılıktan” rahatsız olacağını da sanmıyorum doğrusu. Gerek bu elinizdeki olsun, gerek başkası olsun benim ürettiğim bir metin öyle veya böyle kullanılamayacak kadar defoluysa yıkılıp gitmesini can ü gönülünden isterim. Tek bir şartım var: Muhayyel yıkıcı benim yaptığım gibi sorunlu olduğunu varsaydığı her tuğlayı tek tek dikkatle sökerek inceleyecek, eğer sorun yoksa yerine koyacak, yok sorunluysa, o zaman isterse en dipteki tuğla olsun çekip kenara koyacak. Bundan dolayı bina yıkılıyorsa yıkılsın. Ne demiş eskiler? “Yıkılacak dama direk vurmazlar!” Ayrıca, “Yerden göğe küp dizeseler, birbirine bend etseler, altından birin çekseler, seyreyle sen gümbürtüyü!” de demişler. Yunus’un muydu? Bundan başka bir şey söylemiyorum ki. En alttaki küp sakatsa üzerine diğer küpleri niye koyalım? Bozuk tuğlaları veya çatlak küpleri üst üste koyarak tarih mi üretilirmiş? Sosyal bilim, şu bu dediysek bu kadar da değil, nihayetinde tarih diye bir disiplin var ve iyi ki de var! Ben okuduklarımı onun gözlerime taktığı gözlükle okudum!

I. BÖLÜM

SADELEŞTİRME İNCİLERİ VE İNCELİKLERİ

Sadeleştirme çekici bir sözcük. Hoş çağrışımlar yapıyor. Sade bir hale getirmek demek. Sadelik, keşmekeşin, karmaşanın zıddı. Metinler için kullanıldığında karmaşık, dolaşık, çetrefil ve anlaması güç olanı sade, yalın, anlaşılır bir hale getirme çabası gibi duruyor. Ülkemizde ise münhasıran, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eski metinleri bir şekilde günümüz Türkçesine aktarmak olarak anlaşılıyor. Başka bir sözcük yerine bu sözcüğün kullanılmasının imaları tabii ki Osmanlıcanın anlaşılmasız, uzmanlık gerektiren ölü bir dil, Türkçenin ise yalın, basit, anlaşılır olduğu ve bugün Türkçe konuşanların bu eski edebi dili anlamadığı, anlayamadığı. Veleve ki şimdi kullandığımız Latin alfabesiyle yazılmış olsun, kim eline, Arapça, Farsça sözcükler ve terkiplerle, tamlamalarla, kalıplarla dolu bir Osmanlıca metni alır da böyle düşünmez? Herhalde sayıları günden güne azalan mektep medrese görmüş son Osmanlılar ve üç beş uzman. Türkologlar, tarihçiler, edebiyatçılar! Oysa yalnız tarihi metinleri değil bugün yazılan, diyelim ki tıp üstüne karmaşık bir metni de genel okuyucu için veya edebi bir metni çocuklar için sadeleştirmek mümkün olmalı. Ama ülkemizde “sadeleştirme” sözcüğünün çağrışımları ve ona yüklenen değer yargıları nedeniyle hep Osmanlıcadan günümüz Türkçesine yapılan aktarmalarla sınırlı kalmış.

Osmanlıcadan günümüz diline yapılan her aktarmaya, metnin niteliğinden bağımsız ve gerekli olarak “sadeleştirme” diyemeyiz. Bunların arasında konusu açısından herhangi bir sadeleştirmeyi gerektirmeyecek kadar basit ve yalın metinler vardır. Öte yandan hiçbir dil yerinde durmayıp değiştiğine ve Türkçe de bir istisna olamayacağına göre aslında genelde yapılan, fikir insana pek sevimli gelmese de, bir çeviridir. Bunun dünyada da pek çok örneği bulunmaktadır. Ülkemizdeki yaygın bir şehir efsanesinin söylediğinin aksine, bugünün Anglosaxon okuyucuları Shakespeare’i orijinal dilinden değil günümüz İngilizcesine çevrilmiş haliyle okurlar! Aynı şekilde Kitab-ı Mukaddes’in Kral James döneminde yapılan edisyonunun da bugün zor anlaşılır olduğundan hareketle modern İngilizceye çevrilmiş bir versiyonu bulunuyor. Bu tür dil içi çevirilerin bazılarının gerçek anlamda sadeleştirmeler olmaması için de bir neden yok tabii.

Söylemeye çalıştığım şu ki, arada alfabe değişmesi gibi iyice kafa karıştıran ve “uzmanlığa” davetiye çıkaran bir olgu olmadığı durumlarda bile tarihi metinleri anlamak, o metinlerin yazıldığı dili, daha doğrusu o dilin “torununu” kullanmaya devam eden kişilerce her zaman mümkün olmuyor, “eski” dilin “yeni” dile çevrilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkıyor. Biraz önce bu gerekliliğin pek sevimli bir şey olmadığına değindim. “Ne yani, Türkçeden Türkçeye çeviri mi olurmuş?” türünden bir tepki doğallıkla gelişebilir. Buna yanıtlım “Maalesef, evet. Bir metni anlaşılır kılmak için Türkçeden Türkçeye çevirmek gerekebilir” olacaktır. Bunun ise her iki “dili” de layıkıyla bilmeyi gerektirdiğini söylemeye gerek bile yoktur. Tatalım ki Türkçeden Türkçeye değil de İngilizceden Fransızcaya çeviri yapıyorsunuz. Yalnızca birini iyi bilerek üstesinden gelecek iş midir bu? Tabii her iki dilin adı da aynı, bu durumda Türkçe olunca, çevirmene müthiş bir özgüven geliyor, “Yaparım ben o işi” diyor. Oysa geçmişi yabancı bir ülke olarak kabul etmek bile yetmez, o ülkenin sakinlerini de “yabancı” bir dil konuşuyor olarak görmek

daha sağlıklı olur. Yoksa yanılmak çok kolay. O kadar ki çok iyi bildiğimizi sandığımız bir sözcük, bugünkü manasından bambaşka bir anlamda kullanılmış olabilir. Fazla dağılmadan tek bir örnek vereyim: XV. yüzyıla ait bir Osmanlı metninde “kâfirlere öyle bir tabanca vurdular ki...” gibi bir ifade görünce ne anlamalıyız? Hemen atlayıp “bildiğimiz tabanca işte” denemeyeceği aşikâr. Bunun, elin içi (küçük taban/ taban-çe) ile vurulan bir darbe olduğunu bilmemiz gerekecek.

Tüm bunları söyledikten sonra ülkemizde “sadeleştirme” adı altında toplanan “düşünsel” faaliyetlere baktığımızda;

- a- Osmanlıca bir metni günümüz Türkçesine çevirme
- b- Çevirirken basitleştirme
- c- Çevirirken kısaltma.

Bunların hepsine birden toptan “sadeleştirme” dendiğini görüyoruz. Ortada değişen yetkinlikte, bazıları ehil ve duyarlı bir tarzda yapılmış pek çok “sadeleştirme” var. Konu tarihi metinleri anlamak olunca sorun da bu noktada başlıyor.

Biz hangi noktaya kadar sadeleştirebiliriz? “Kayseri tımarlı sipahilerinden Şehsuvar Bey”i “Kayseri tarımsal-askersel işletmeleri yöneticilerinden atlı Bay Şehsuvar” yapmaya hakkımız var mı? Ben kişisel olarak hem böyle bir hakkımız olmadığını hem de bu türde yapılan “sadeleştirme” çabaları sonucunda ortaya çıkan metinlerin okunamaz derecede bozuk, tatsız tuzsuz olduklarını düşünmekteyim. Bütün tarihselliğin bir kalemde silinip atıldığı metinleri okumanın ne anlamı var? Kaldı ki bir belgenin, metnin dili değil mi bizi o belgeyi tarihsel bağlamına oturtmamıza yardımcı olan? Bazen elimizde tuttuğumuz belgenin üzerinde tarihlemeye yarayacak başka hiç bir işaret olmadığına tek başına dili değil mi üç aşağı beş yukarı ne zaman yazılmış olabileceğini kestirmemize yarayan? Bu şekilde “sadeleştirilen”, dönemin terminolojisine bile modern ve dolayısıyla anakronistik karşılıklar getirme çabasında

olan metinler, ortada kötü niyet olmasa bile bize bir dönemin havasını ne kadar aktarabilir? Ben kendi payıma, mesela son dönem Osmanlı ordusunda bulunmuş bir subayın “anıları” tanıtmasıyla kitapçı raflarına çıkan bir kitapta “Teğmenime dedim ki albayım nerede?” türünden bir cümle gördüğüm zaman olduğu gibi geri bırakıyorum o kitabı. Böyle rütbeleri, mevkileri, unvanları, lakapları ve kurum adlarını “sadeleştirmek” kolay iş midir? Hadi mülazımı teğmen yaptık, “reis-ül küttab” a “sekreterlerin başı”, “sadrazam” a “en büyük göğüs”, “şikk-ı evvel defterdarı” na “birinci seçenek deftercisi” mi diyeceğiz? Peki, şeyhülislama ne diyelim?

LA FONTAİNE’NİN ŞEYHÜLİSLAMI

Ama galiba abartıyorum. Şükürler olsun ki bu tür “sadeleştirmeler” sadece benim hayallerimin bir ürünü. Ehil ellerde ve dimağlarda unvanların bile bihakkın günümüz Türkçesindeki tam karşılığı bulunuyor. Benimkisi de tam bir kuruntu, gereksiz bir duyarlılık. Öyle mi? Toplumsal Dönüşüm Yayınları 1997 yılında “tarihi sevdiren adam” olarak tanıdığımız geç imparatorluk-erken cumhuriyet döneminin velut tarihçisi Ahmet Refik’in (Altınay) 1933 yılında, dolayısıyla Latin harfleriyle yayımladığı *Osmanlı Devrinde Hoca Nüfuzu* adlı kitabı 1997’de “günümüz Türkçesine” çevirerek yeniden yayımladı. Çeviriyi yapan Güven Akçağ. Yayınevi gerekçelerini kitabın arkasındaki tanıtma yazısında şöyle ifade etmiş:

Asıl işleri insanlara din bilgisi vermek ve onlara dinsel pratiklerini yerine getirmede yardımcılık olan imamlar, hatipler, hocalar ve şeyhülislamlar XVII. yy. (sic) itibaren Osmanlı yönetimini avucuna aldı... Toplumsal Dönüşüm Yayınları Ahmet Refik’in bu kitabını yıllar sonra yeniden günyüzüne çıkararak günümüz siyasetindeki “hoca nüfuzu” na gönderme yapmak istedi.

Eh, yayınevi, 1997 Türkiyesi'nde soylu bir amaçtan yola çıkmış gibi duruyor. Bakın yeterince dramatik bir olay olan Sultan İbrahim'in tahtından indirilmesi bahsi nasıl aktarılmış:

Sultan İbrahim'i tahtından indirmek için saraya giden heyetin arasında da ulema vardı.

Özellikle Karaçelebizade ile Şehislam Abdürrahim Efendi bu heyetteki en önemli simalardı. Sultan İbrahim etrafını çeviren Ağalara hayretle bakıyordu. O sırada gözü Şehislam Abdürrahim Efendi'ye ilişti, öfkeyle bağırdı:

– Bire Abdürrahim! Ben seni müfti etmedim mi?

Şehislam sükûnetle cevap verdi:

Hayır. Sen beni müfti etmedin. Allah eyledi.

Sultan İbrahim bu cevap üzerine şaşırды. Bir zamanlar “şehülislamı enam” (Şeyhülislam denilen hayvan.)'in kendisine yaptığı yaltaklanma ve el-etek öpmeyi düşündü.*

Çeviren bu tür terimleri hep parantez içinde açıkladığı için öğreniyoruz ki “şeyhülislam-ı enam” unvanının karşılığı “*Şeyhülislam denilen hayvan*”dır! Aynı yayının 45. sayfasındaki üçüncü dipnotta “Müftiyülenam: Şehisamlık” açıklamasını verdiğine göre, müfti'lenam veya bazen de burada olduğu gibi şeyhülislam-ı enam'ın Osmanlı şeyhülislamlarına verilen bir unvan olduğundan sayın çevirmen de haberdar. Yani özelde nankörlüğünden olsa gerek Abdürrahim Efendi'ye takılan bir lakap değil, bütün şeyhülislamlara verilen bir unvan! Peki, bir kültür pek saygı duyduğu, yere göğe konduramadığı bir makamı işgal edenlere bizim yalın Türkçemizle böyle yenilip yutulması güç bir hakareti nasıl eder?

* Ahmet Refik (Günümüz Türkçesine çeviren Güven Akçağ), *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997, s. 70.

Şimdi zerre kadar Osmanlıca bilmesek bile bu işte bir terslik olduğunu anlamamız gerekir. “Öyle şey olur mu canım?” diyerek geçebiliriz de. Ama yüz yüze konuşma olanağımız olmayan sayın çevirmenin nereden bu sonuca geldiğini ürettiği metinden yola çıkarak açıklamak, bu “hata”nın arkeolojisini yapmakla da yükümlü hissediyorum kendimi. Bunun en iyi yolu kendimi çevirmenin yerine koymak, anlamını bilmediğim ama kamuya açıklamak arzusunda olduğum bir sözcüğün, bir terkinin ne olduğunu görmek için sözlüğe bakmak. Başımız her sıkıştığında yaptığımız veya yapmamız gerektiği gibi. Bu uygulamayı yapmak için günümüzde bile piyasada kolaylıkla bulunan ve sanırım Osmanlıcadan Türkçeye çeviri yapanların ellerinin altından eksik etmedikleri iki sözlük, Redhouse ve Devellioğlu sözlüklerini kullanacağım.

Önce Redhouse’a bakıyorum ve “müfti-l-enâm” karşılığı olarak “(*the Legal Counsel of Mankind*) *The Sheykhbu-’l-Islam of the Ottoman Empire*” yani “İnsanların hukuk danışmanı. Osmanlı İmparatorluğu’nun şeyhülislami” açıklamasının verildiğini görüyorum.* Şeyhülislamin insanlara dini hukuk danışmanlığı (müftülüğü) yapması bana olabilir gibi geliyor. Müftinin, müftü olduğunu günümüzden zaten biliyorum, eh “enâm” da demek ki “insanlar veya insanlık, insanoğlu” anlamlarında kullanılmış. Bu kadarıyla tatmin olup bu açıklamayı olduğu gibi almak varken içimdeki araştırmacının dürtüklemesiyle “Elif-nun-elif-mim” harfleriyle yazılmış “enâm” sözünün anlamına da bakıyorum. Redhouse Efendi, sözlüğünün 207. sayfasında bunu “*Mankind; the human race*” (İnsanoğlu, insan ırkı) olarak açıklamış. Hay Allah, baltayı taş a vurduğum, minik araştırmamın daha başında “enâm” sözünün mantıklı bir açıklamasını buldum ve sayın çevirmenin şu “hayvan” sözünü nereden bulduğunu gösteremedim!

* Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon/New Edition*, Librairie du Liban, Beirut, 1987, s. 1929. Bundan sonra Redhouse, Lexion.

Bir de Devellioğlu'na bakayım: Hımm, “enâm” için “1. bütün mahlûklar, yaratılmış olan canlılar. 2. halk, insanlar” 3 diyor. Herhalde “şeyhülislam-ı enam” da “mahlukların, insanların şeyhülislamı” gibi bir anlama gelir o zaman. Yine olmadı. Yine sayın çevirmenin ulaştığı o kıvrak, o cuk oturan sonuca ulaşamadım. Öyle bakarken bir alt kelimeye takılıyor gözüm. O da günümüzde yazdığımız yazıyla rahatlıkla “enam” olarak yazılacak ve okunacak bir kelime: en’âm. Yani aynı kelime de arada tuhaf bir kesme işareti var. Hasbelkader biraz Osmanlıca bildiğim için Arap harfleriyle yazılmış şekline bakıyorum: “elif-nun-ayın-elif-mim”. Farklı yazılıyor. Anlamları da hem daha çok hem de farklı: “1. at, deve, sığır ve koyun gibi hayvanlar. 2. s. hayvan gibi kimseler. 3. i. Kur’ân-ı Kerim’de bir sûrenin adı. 4. i. bâzı ayet ve sûreleri de ihtiva eden dînî duâ kitabı.”

Ah, yazılışı biraz başka ama bir “enam” sözü buldum ve bununla yalnızca birtakım hayvanata değil hayvan gibi kimselere de ulaşıyorum. Bir de bir sure adanmış ve bir tür dua kitabına verilen admış ama bunlarla şeyhülislam arasında pek bir ilişki kuramadım. Öte yandan birinci ve ikinci anlamlarını sevdim. Berbat şahsiyetler olsa da şeyhülislamların gerçek bir hayvan olmadıklarını, bunun bir mecaz veya benzetme olması gerektirdiğini kestirdiğim için sıfat olan ikinci anlamını, “hayvan gibi kimseler”i benimsedim, o kadar anlam içinde bir onu seçtim! Oldu mu size “*Şeyhülislam denilen hayvan*”? A, La Fontaine’nin fablları gibi... Hangi hayvandı acaba şeyhülislam? Akıllı bir baykuş muydu? Yoksa düşünceli bir fil mi?

Valla, işin doğrucası yine olmadı. “Şeyhülislâm-ı enâm”ı “Şeyhülislâm-ı en’âm” olarak okusak da, apırsak da, köpürsek de, bin dereden su getirsek de yine olmadı. Çünkü o zaman da bu terkipten en fazla “hayvan gibi kimselerin şeyhülislamı” gibi bir anlam çıkar. Şeyhülislamların kendilerine “hayvan” unvanı verilmesi için

* Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1990, s. 262.

yeter mi bu? Velev ki hayvan gibi kimselere hukuk danışmanlığı yapa yapa zaman içinde kendileri de hayvanlaşmış olsunlar da sonra kazandıkları bu nüfuzu kötü yolda kullansınlar!

“BAŞIMIZA GELENLER”İN BAŞINA GELENLER

Osmanlıca basılmış metinleri Latin alfabesine aktaran ve sadeleştiren nice çalışma var. Osmanlıca biliyorsanız, bazen benim yaptığım gibi bir tarafa orijinal metni, diğer tarafa “sadeleştirilmiş” halini koyar, spor olsun diye keyifle karşılaştırmaya başlarsınız. Başlarsınız ve yukarıda “sadeleştirme” başlığı altında yapıldığını saydığım faaliyetlere bir yenisini eklersiniz: d- çevirirken saplama! Ruh durumunuza göre ya kahkahayı patlatır ya sinirinizden kaleminizi ısırsınız. Öyle ya “sadeleştirildiği” söylenen metin azalmamış, çoğalmış. Üremiş. Rahmetli yazar mezardan bir nida etmek ne kelime, sizinle gürül gürül konuşuyor. Genelde de sizin o günkü dertleriniz, sıkıntılarınız hakkında konuşuyor keskin öngörülü, ince düşünceli rahmetli yazar!

Torunlarını ve onların yaşadığı toplumun sorunlarını düşünen ve öneriler getiren bu hassas ruhlu yazarlardan biridir Mehmed Ârif Bey. 93 Harbi diye bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda, Doğu cephesinde Ahmed Muhtar Paşa’nın komutasındaki Anadolu Ordusu’nda “mühimme başkâtibi” olarak görev yapmıştır. Mısır’ın İngilizlerce işgalinden sonra fevkaledde komiser olarak oraya atanan paşasıyla birlikte başkâtip olarak Mısır’a gitmiş, 93 Harbi’ni konu edinen eseri *Başımıza Gelenler*’i orada, Osmanlı sansüründen uzak, rahat bir havada yazmıştır. Oğulları Celâleddin Ârif ve Necmeddin Ârif beyler babalarının 1888 yılında bitirmiş olduğu bu eseri ölümünden sonra, ilk defa 1321 yılı başlarında (1903’te) Mısır’da, Maarif Matbaası’nda, Osmanlı Türkçesi olarak bastırmışlardır. Burada kullanacağım Osmanlıca metin de budur.

Başımıza Gelenler Nihad Yazar tarafından sadeleştirilmiş ve 1973 yılında bu yeni haliyle okuyucunun karşısına çıkmıştır. Nihad

Yazar'ın yıllar geçtikçe orijinal eserin daha önce sadeleştirmedeği bir bölümünü ekleyerek yaptığı yeni baskılara bakılırsa esere belirli bir ilginin olduğu söylenebilir. Şöyle ki, 1973 baskısı 448 sayfa olan Yazar sadeleştirmesi bir yıl sonra 568 sayfaya, 1996'da ise 676 sayfaya çıkmıştır.* Üstelik *Başımıza Gelenler*'i sadeleştiren yalnız Nihad Yazar değil. Eser 1980'de üç cilt halinde Ertuğrul Düzdağ tarafından da sadeleştirildi.** Mükemmel denmeye layık, titiz ve duyarlı bir çalışma ortaya koyan Düzdağ'ın neşrini burada tabii ki konu edinmeyeceğim. 2006'da yeni bir baskıyla okuyucuyla bir kez daha buluşan*** bu derli toplu metni hazırlayan Ertuğrul Düzdağ'ın, Nihad Yazar'ın yayınındaki bazı sorunlara, metinden çıkarmalara, eklemelere, yanlış anlamalara ve aktarmalara ilk kez dikkat çeken kişi olduğunu belirtmek istiyorum. 1973'te metnin sadeleştirilmesini yapmak üzere olan Düzdağ, Yazar'ın sadeleştirmesinin çıkmasından sonra bu projeden vazgeçer fakat "Çıkan kitabı görünce bu hakkı kendimizde bulamadık"**** diyerek *Başımıza Gelenler*'i sadeleştirmeye koyulur. İyi ki de öyle yapar. Bu arada, Mehmed Ârif Bey'in eseri yine 2006'da bir kez de İlyas Özdemir'in sadeleştirmesiyle piyasaya çıktı. Bu son yayına derinlemesine bakmadım, Düzdağ'ın neşrini ne derece dikkate aldığını veya alıp almadığını incelemedim, sadece Düzdağ'a göre bir gömlek daha sadeleşmiş olduğunu söyleyebilirim.**** Ben burada, bu iki sadeleştirmeyi değil, Nihad Yazar'ın 1973 yayınının sunduğu zengin seçeneklerden yararlanarak, biri hariç

* Mehmed Ârif Bey (Sadeleştiren Nihad Yazar), *Başımıza Gelenler*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1974 ve Mehmed Ârif Bey (Sadeleştiren Nihad Yazar), *Başımıza Gelenler*, Hamle Yayınevi, İstanbul, 1996.

** Mehmed Ârif Bey (Hazırlayan M. Ertuğrul Düzdağ), *Başımıza Gelenler*, Tercüman, 1980, 3. cilt. Bundan sonra Düzdağ, *Başımıza Gelenler*, 1980.

*** Mehmed Ârif Bey (Hazırlayan M. Ertuğrul Düzdağ), *Başımıza Gelenler/93 Harbinde Anadolu Cephesi/Ruslarla Savaş*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

**** Düzdağ, *Başımıza Gelenler*, 1980, cilt. 1, s. 29.

***** Mehmed Arif, (Haz. İlyas Özdemir), *Bir İmparatorluğun Dramatik Kaybı. Başımıza Gelenler/ 93 Harbi'nde Doğu Anadolu Cephesi*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.